

УДК 316.347:7.012.001.2

ВОЛОДИМИР ЄВТУХ,

*доктор історичних наук, член-кореспондент
НАН України, директор Інституту соціології,
психології та соціальних комунікацій
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова, завідувач кафедри
соціології*

Етнічність у транснаціональному соціальному просторі: дизайн дослідницького проекту

Анотація

Статтю присвячено методологічним проблемам дослідження феномену етнічності. Незважаючи на чималу кількість публікацій з етнічної проблематики, на сьогодні сам термін “етнічність” недостатньо ідентифікований і його визначення не відтворюють сутності явища. Розмаїтість інтерпретацій розгляданого феномену автор пояснює складністю його змісту, структурування і диверсифікацією його виявів. У статті пропонується розглянути явище етнічності у транснаціональному соціальному просторі, який сьогодні є найбільш динамічним контекстом її функціонування. Модель дослідження феномену етнічності вибудовується на підставі поширених у зарубіжній соціології й суміжних із нею соціокультурних науках підходів, теорій, концепцій, таких як культурна перспектива та економічна перспектива. Це дає змогу простежити траєкторію динаміки поняття “етнічність”, його смислове наповнення у різних соціокультурних та дослідницьких традиціях.

Ключові слова: *етнічність, етнокультурна диверсифікація, етнофори, інтернаціоналізація, соціальні мережі, транснаціональний соціальний простір*

Мотивом, що спонукав мене до розроблення винесеної у заголовок статті теми, стала досить жвава дискусія на міжнародному семінарі “Людські цінності у міжкультурній комунікації”, який був зорганізований за ініціативою відомого польського соціолога, дослідника міжкультурної

комунікації професора Ягеллонського університету Лешека Корпоровіча [Євтух, 2011: с. 43]. Семінар проходив у названому університеті (м. Краків) 1–2 червня 2012 року у межах недавно створеної міжнародної дослідницької мережі “Ягеллонські культурні студії” [Kogrołowicz, 2012: р. 7–23], до якої мене свого часу було запрошено як одного із її засновників. У дискусії взяли участь знані вчені з Австралії (Маргарет Секомб), Данії (Домінік Буше), Індії (Ашок Ваджпеї, Суреш Шарма), Німеччини (Рагуль Петер Дас), польські дослідники дотичних до основної теми семінару проблем, зокрема блискучий знавець культурної ідентичності професор Леон Дічевський з Католицького університету у Любліні.

Обговорення саме етнічної проблематики розпочалося після мого виступу “Нові етнічності – нові культури – нові проблеми. Іммігранти у просторі міжкультурної комунікації. Україна”. Дискусія точилася передусім навколо теоретико-методологічних проблем – можливості осягнення багатогранного феномену “етнічності”, його виявів у різних конкретних соціальних і етнокультурних ситуаціях, мінливості його значення (якщо не радикальної, то принаймні в певних аспектах), з’ясування чинників, які впливають на теоретичні інтерпретації дослідниками різних країн цього явища. За браком часу учасники дискусії ледве торкнулися практик, пов’язаних з просякнутістю міжкультурних комунікацій сучасного світу етнічністю.

Власне, ця стаття є свого роду продовженням розпочатого у Кракові обговорення. Щоправда, акценти тут дещо інші. Я ставлю своє завдання досить конкретно – розробити теоретико-методологічну модель дослідження феномену етнічності в сучасному транснаціональному соціальному просторі (ТНСП). Це, на мою думку, може допомогти простежити траєкторію еволюції (змін) інтерпретації представниками різних наукових традицій етнічності за лінією “термін – поняття – явище” та вибудувати дослідницьку концепцію, передусім соціологічну, проникнення у сутність феномену “етнічність” на загальнотеоретичному рівні та з’ясування чинників, які зумовлюють його зміни й конструюють дизайн, сутність і форми вияву етнічності у конкретних умовах життєдіяльності тих чи тих суспільств на мікро- та макрорівні. Підстави розглядати феномен у заявленому ракурсі такі: 1) практична відсутність спроб виокремлено й комплексно дослідити функціонування етнічності у соціальному просторі, зокрема у транснаціональному просторі; 2) певні спроби відтворити “плавання” етнічності (“плавку етнічність” – в англomовному варіанті “*shifting ethnicity*”), здійснені деякими зарубіжними дослідниками, переважно стосовно міграцій, формують вихідні позиції вивчення питання у більш широкому контексті, зокрема за межами мігрантських систем; 3) об’єднання двох продуктивних наукових тем – етнічності та транснаціонального соціального простору – творить плідне дослідницьке поле, яке дасть змогу проаналізувати чи не найважливіші потенції феномену етнічності для життєдіяльності людських суспільств; 4) власний дослідницький досвід автора статті, обізнаність щодо стану вивчення явища, зокрема з огляду на перебування у течії міжнародного наукового дискурсу.

Отже, принциповим моментом у формуванні дизайну цього конкретного дослідницького проекту, на мій погляд, є передусім його структура у

складі трьох частин: 1) *концепти етнічності та транснаціонального соціального простору*; 2) *закономірності й особливості функціонування етнічності та транснаціонального соціального простору у їхньому взаємозв'язку*; 3) *методологічні принципи дослідження*. Принагідно зверну увагу на те, що термін “дизайн” я вживаю не лише у розумінні компоновки та стилістики дослідження, а й у сенсі процесу проектування реалізації завдань на основі осягнення змісту структурних і функціональних зв'язків феномену етнічності за конкретних обставин — у даному випадку в рамках транснаціонального соціального простору.

Концепти етнічності та транснаціонального соціального простору

Передусім зазначу, що концепт етнічності у світовій і, зокрема, в українській соціогуманітаристиці досліджується досить інтенсивно [Євтух, 2009: с. 153–157; Євтух, 2012: с. 379–393]; що ж до другого концепту, то він ще не так відчутно перебуває у полі зору зарубіжних дослідників (особливо коли йдеться про функціонування у цьому просторі етнічності), водночас в Україні його концептуально поки не освоювали. Виходячи з цього, на мою думку, буде виправданим більше уваги приділити саме концепту “транснаціональний соціальний простір”. Щоправда, ми маємо спочатку, бодай у загальних рисах, окреслити концепт етнічності; при цьому мусимо мати на увазі ту обставину, що концептуальний аналіз феномену етнічності у часі і просторі є надзвичайно продуктивною ідеєю [Malesevic, 2011] для більш глибокого проникнення у сутність і динаміку цього феномену.

Концепт “етнічності”. Дискусія має починатися з концептуалізації поняття “етнічність” з акцентом на його соціологічному вимірі. Тут я пропоную звернутися до узагальненого визначення поняття, запропонованого мною у виданні “Етнічність: Енциклопедичний довідник”: “Етнічність (від грецьк. *ethnos* — народ, плем'я) — термін, який відтворює якісні характеристики людини або групи людей, пов'язані з їх етнічним походженням і які виявляються у побуті, культурі, поведінці й, у цілому, в ментальності, підтверджуючи це походження та вирізняючи їх з-поміж інших. Часто-густо термін вживається для означення спільноти, мовної й культурної самотності групи людей” [Євтух, 2012: с. 104]. Відповідно до функцій, структури й покриття тієї чи тієї сфери дії пропонується визначення 34 різновидів етнічності. Останнє, на мій погляд, є суттєвим моментом у розумінні того, що термін, відтворюючи поняття, вказує на його багатогранність і складність як щодо взаємодії компонентів етнічності усередині самого феномену, так і щодо його взаємодії з іншими феноменами довколишнього світу.

Хоча запропоноване визначення базується на величезному дослідницькому досвіді багатьох етнологів, (етно)соціологів та політологів, це не означає припинення пошуків оптимального окреслення його сутності та діагностування динаміки на траєкторії руху, скажімо, від Америки (Канада, Сполучені Штати) до Далекого Сходу (Китай, Японія), включно з виявами сутності та інтерпретаціями у європейських країнах (Бельгія, Німеччина, Португалія, Франція, а також Росія та Україна) і в Австралії. Принагідно я буду

звертати на це увагу у викладі матеріалу. Конструктивним у цьому плані має стати опрацювання масиву публікацій, акумульованих у міжнародній базі даних комплексної тематики EBSCO, котра була надана науковим бібліотекам України у безкоштовне користування впродовж квітня–травня 2012 року. Наукова бібліотека Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова зорганізувала доступ до такого могутнього ресурсу: мені разом з моїм колегою доцентом кафедри соціології кандидатом соціологічних наук Володимиром Крячком вдалося зафіксувати, що ця система містить 107 979 найменувань публікацій (1919–2012), які тим чи тим чином пов'язані з етнічністю; нами переглянуто понад 10 000 одиниць, видобуто близько 5 000 назв статей з повними текстами і на час написання статті (листопад 2012 року) класифіковано близько 3 500 публікацій. Такий величезний обсяг різнопланової літератури (до нього варто додати й літературу радянських, російських та українських авторів, яка, за поодинокими винятками, поки що не включена в жодну із подібних до EBSCO пошукових міжнародних систем) становить добротну базу для виявлення наукових підходів у формуванні концептів етнічності й віднайдення найбільш адекватних парадигм для трактування ролі феномену етнічності у процесах суспільствотворення.

У цьому контексті актуалізується питання, за формулюванням Л.Нізамова, про “складноскладову концепцію модерної етнічності”, що змушує дослідників замислитися над проблемою невідповідності традиційних поглядів на етнічність (скажімо, примордіалістських, традиційно конструктивістських) “ключовим характеристикам модерного суспільства” [Нізамова, 2009: с. 34]. На цю проблему вказує і британський соціолог Дж.Незру: він зауважує, що довго переважала тенденція розглядати “етнічне” у біологічному контексті; однак, оскільки “етнічне” є радше динамічним багатогранним соціальним конструктом, то, вочевидь, адекватніше буде розглядати його як мультимісний концепт, не концентруючи надмірної уваги на якомусь одному з його аспектів. Автор вважає (і з цим можна погодитися), що найбільш релевантними тут можуть бути соціологічні теорії трактування “етнічності” [Nazroo, 2001: с. 39].

Інші фахівці також вважають, що назріла потреба по-новому класифікувати вияви етнічності, певною мірою прив'язуючи цей процес до конкретних умов її функціонування [Aspinall, 2009; Carter, 2009; Mateos, 2009]. У цьому ключі продуктивною видається також думка американського дослідника етнічного бізнесу (етнічної економіки) Я.П'єтерсе, яка певним чином корелює з точкою зору попередніх авторів. Він звертає увагу на три дуже цікаві з методологічної точки зору моменти: 1) термін “етнічність” відтворює споріднені взаємини; він вказує на чужинське, але чужинське особливого роду. Видається, що частина носіїв одного й того самого національного походження є чужою для цієї етнічності, тоді як інші можуть вважатися своїми етніками; 2) етнічність вказує на різницю і культурну дистанцію стосовно головного річища (mainstream); 3) “етнічне” як етноцентричний термін (скажімо, використовуваний з метою позначення дистанції між європейською культурою і культурами тих, хто прибуває з інших країн [Pieterse, 2003: р. 10], передусім арабських, азійських, африканських, лати-

ноамериканських) відрізняється від “етнічного” для позначення накопичувача культурних властивостей людини, пов’язаних з її етнічним походженням і етнічним довкіллям [Pieterse, 2003: p. 21]. Пошуки істини також у цьому ракурсі дають додаткові аргументи для вивчення феномену етнічності у його компаративістській динаміці.

Суттєвими моментами у цьому процесі пошуків адекватного відтворення змісту поняття (через його термінологічне визначення) та охоплення розмаїття змін його значення від країни до країни, від однієї наукової традиції до іншої є такі:

1) фіксація, зокрема бібліографічна, вагомих публікацій, предметом яких є етнічна проблематика з акцентом на змісті феномену етнічності. Зауважу, що мною у рамках діяльності Центру етноглобалістики (спільна наукова структура Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова та Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф.Кураса НАН України) такий проект виконується і за кілька місяців, сподіваюся, результати будуть оприлюднені;

2) встановлення етнічних маркерів того чи того явища (нагадаю, що такими є культурні характеристики, використовувані для ідентифікації членів тієї чи тієї етнічної спільноти) [Boyd, Richerson, s.a.; Identity markers, s.a.]; визначення головних (базових) маркерів етнічності (core markers), присутніх у будь-якій традиції й найбільш стійких щодо змін (походження, мова, культурницькі традиції, звичаї, традиції господарювання, ментальність тощо). При цьому варто пам’ятати про контрверсійність інтерпретації як самого змісту етнічних маркерів, так і їхньої ролі у визначенні етнічності. У цьому контексті слухним є зауваження американських антропологів про необхідність диференціації між функціональними і нефункціональними культурницькими інтерпретаціями символічних етнічно маркованих властивостей явища, одиниці, людини [Boyd, Richerson, s.a.]. Джерелами селекції таких маркерів мають стати енциклопедично-довідкові видання (такі як: “*Measuring Identity: A Guide for Social Scientists*” (Вимірювання ідентичності: путівник для соціальних вчених), “*Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups*” (Гарвардська енциклопедія американських етнічних груп) — “*Handbook of World-Systems Analysis*” (Довідник аналізу світових систем), “*Енциклопедія української діаспори*”, “*Ethnicity. InterCocta Glossary. Concepts and Terms Used in Ethnicity Research*” (Етнічність. Глосарій ІнтерКокта. Концепції і терміни, використовувані у дослідженнях етнічності), “*Етнічний довідник: у трьох частинах*”, “*Этнопсихологический словарь. Этнос. Нация, Общество: этнологический словарь*” тощо); праці дослідників, що професійно займаються проблемами етнічності й мають чималий доробок у цій царині (С.Арутюнов, Ю.Арутюнян, Ф.Барт, Е.Бонасич, Ю.Бромлей, Д.Буше, П.Ван ден Берге, М.Вебер, Л.Вірт, В.Воронков, Г. Гарфінкель, Ф.Гекманн, М.Губогло, Л.Гумільов, Л.Дічевський, Л.Дробіжева, Т.Ериксен, В.Євтух, Н. Глейзер, О.Картунов, Ю.Кім, Л.Корпоровіч, Н.Лебедева, С.Малєєвіч, Д.Мойніхен, В.Наулко, Ф.Ригс, Е.Сміт, Є.Смоліч, В.Тішков, Дж.Фішман, Р.Шермерхорн та ін.); соціологічні опитування населення, безпосередньо присвячені етнічній проблематиці або такі, що містять питання, до неї дотичні (скажімо, *Європейське соціальне дослідження. Моніторинг ІС НАНУ*

“Українське суспільство. 1992–2012” тощо). Прикладом формування компендіуму етнічних маркерів може служити запропонований психометриками індекс характеристик процесу акультурації, що поєднує 21 позицію: одяг, темп життя, загальні знання, їжа, релігійні вірування, матеріальний комфорт, відпочинок, самоідентифікація, сімейне життя, житло, цінності, дружні стосунки, стиль спілкування, культурницька діяльність, мова, зайнятість, сприйняття співвітчизників, сприйняття мешканців країни перебування, політична ідеологія, сприйняття світу, соціальні звичаї [Ward, 1999: р. 439]. Не підлягає сумніву, що функції етнічних маркерів, нюанси їх змісту і значень найочевидніше виявляються у процесі взаємодії представників різних етнічних спільнот. Ця обставина змушує з особливою ретельністю підходити до включення етнічних маркерів у дискурс інтеракційних поведінкових активностей етнофорів [Євтух, 2012: с. 142–143]. Зарубіжні й вітчизняні дослідники, передусім етносоціологи, вже мають певний досвід у цьому напрямку. А от, скажімо, таке явище, як “етнічний стиль” [Tappep, 1982: с. 217], поки що не потрапило у центр уваги науковців. На мою думку, воно заслуговує на те, щоб розглядати його більш інтенсивно у контексті змістів етнічних маркерів. Я повністю погоджуюся з твердженням угорської дослідниці Ж.Айтоні, котра, спираючись на праці американських авторів, передусім етнолінгвістів, вважає, що “розмовний стиль” (“стиль розмови”) етнофорів є головним компонентом етнічності (зауважу, етнічності, яка виявляється у процесі безпосередньої, віч-на-віч взаємодії) [Ajtony, 2010: с. 212–213]. Особливо актуальною ця теза є у контексті розгляду динаміки етнічності у транснаціональному соціальному просторі чи його підпросторах, межі котрих окреслені географічними кордонами, так званими регіональними соціальними просторами;

3) оскільки часто-густо у працях дослідників терміни “етнічність”, “раса”, “національність”, “етнічна група”, “етнічна спільнота”, а деколи й “релігійна група” вживаються як синоніми й замінюють одне одне, то необхідно простежити параметри та динаміку їх взаємодії. Часом такі спроби здійснюються дослідниками етнічності (Р.Бейор, К.Боб, Дж.Даунінг, В.Євтух, Л.Лейндж, С.Малесевич, С.Фентон, М.Франклін, С.Газбенд), однак вони поки що не системні, тож на їх основі не можна робити узагальновальних висновків. Сьогодні у рамках постановки проблеми можна було б здійснювати вибудовування функціональних полів етнічного, расового, національного, релігійного (етнорелігійного) у межах транснаціонального простору й пошуку площин перетину цих полів, які, власне, на мій погляд, творять мініполе, у котрому збігаються, або накладаються одна на другу функції етнічного, расового, національного, етнорелігійного. Своєю чергою, ці характерні для перелічених явищ функції визначаються їх походженням, місцем і взаємодією з довколишнім світом, а поза цим мініполем з’являються диференційовані функції, орієновані суто на реалізацію властивих саме для цього роду спільноти функцій, наприклад: збереження етнічних елементів культури під тиском асиміляції, створення релігійних осередків для новоприбулих іммігрантів тощо. Не заглиблюючись у з’ясування відмінностей, скажімо, між термінами “раса” і “етнічність”, вкажу на найзагальніше: раса — це людська група, котра визначає себе або визначається іншими через

сприйняті й акумульовані сталі біологічні відмінності; етнічність (етнічна група) — це людська спільнота, котра визначає себе або визначається іншими через сприйняті й акумульовані сталі культурні відмінності [Identity markers, s.a.: p. 4];

4) оскільки етнічність базується на ідентичності й ідентичність великою мірою відтворює сутність етнічності [Гнатюк, 2005; Євтух, 2012; Нагорна, 2011; Esparza, 2010] та вирізняє людину того чи того етнічного походження серед інших, то важливо зважати на змістове наповнення терміна “ідентичність” і співвідношення змін контенту у парадигмі етнічність/ідентичність. Позаяк ідентичність лежить в основі процесу “іншування — othering” [Гнатюк, 2005: с. 51], то її зміни слід пов’язувати зі змінами ідентичності, особливу увагу звертаючи на поколіннєві, часові та просторові чинники. Такий підхід дасть змогу краще зрозуміти, з одного боку, ступінь відкритості етнофорів для змін та ступінь їх резистенції змінам. А це, своєю чергою, убезпечить від неадекватних трактувань динаміки змін, дасть змогу спроектувати їхній вплив на взаємодію носіїв різних етнічностей, мінімізує прийняття хибних рішень щодо врегулювання етнічних процесів, зокрема ідентифікаційних. Таку концептуальну перспективу у трактуванні співвідношення етнічність/ідентичність я пропоную застосовувати тоді, коли йдеться про національно-етнічну та етнокультурну ідентифікацію особи, спільноти. Якщо ж ідентичність розглядати у ширшому контексті, то, звичайно, варто погодитися з британським фахівцем Л.Раєн, що, “зрештою, етнічність є одним з елементів ідентичності й частковий збіг класової, гендерної та етнічної ідентичностей забезпечує якщо не повну, то більш комплексну картину соціальних практик” [Ryan, 2001: p. 804];

5) наступний момент, який ми мусимо враховувати, вибудовуючи методологію дослідження обраної теми, пов’язаний із стрімким проникненням у наше життя Інтернет-технологій, передусім, насиченням віртуального простору етнічною інформацією [Esparza, 2010; Florea, 2005; Leung, 2005; Niehues, 2006; Ong, 2003; Parker, 2009; Siapera, 2005, 2006]. Вона тут значно динамічніша, доступніша, ніж в інших джерелах. Скажімо, британські дослідники констатують, що повсякденні обміни інформацією в Інтернеті забезпечують більш інтенсивну репрезентацію етнічностей, зокрема їхніх культур, ніж іншого роду активності [Parker, 2009: p. 584]. У цьому контексті особливу увагу необхідно звертати на рухливість символічних кордонів етнічності, котрі її віртуалізують [Florea, 2010: p. 6]. З огляду на це важливо розробити критерії її відбору для аналітичної роботи у контексті транснаціонального соціального простору, котрий, до речі, інтернетизується й великою мірою може віртуалізуватися. Тут, безумовно, процеси формування соціальних мереж на етнічній основі [Faist, 2004] є однією з ключових тем дослідження пропонованого проекту;

6) необхідним елементом дизайну (в широкому розумінні цього терміна) дослідження значення феномену “етнічність” у нашому контексті є з’ясування рухливості діахронних інформаційних зв’язків, які є основою формування й існування людських спільнот, а також етнічних інфор-

маційних зв'язків як основи функціонування етнічних спільнот [Арутюнов, 1989: с. 21–23].

Концепт транснаціонального соціального простору. Вихідним пунктом окреслення параметрів концепту феномену етнічності є базове поняття “транснаціоналізм”. З нього й варто починати з'ясування змісту концепту “транснаціональний соціальний простір”. Роблячи акцент на транснаціоналізмі, я усвідомлюю, що питання простору взагалі й соціального простору зокрема певною мірою, достатньою для розмірковування над темою “етнічність у транснаціональному соціальному просторі”, у соціології вже вивчено. Щоправда, це не позбавляє необхідності час від часу звертатися до останнього поняття у разі потреби в уточненнях, особливо пов'язаних зі специфікою функціонування цього простору і функціонування в ньому етнічності.

Отже, за традицією, яка склалася в соціологічній науці, під терміном “транснаціоналізм” розумітимемо соціальний феномен, котрий відтворює безперервний взаємозв'язок між народами, відповідними економіками та соціальним значенням кордонів між національними державами (націями, які мають свою державність). Для нашого контексту найбільш релевантним визначенням цього феномену пропоную таке: “Транснаціоналізм — соціальний рух, соціальна ідеологія, які базуються на підкресленні взаємопов'язаності усіх народів та на втраті значення кордонів між країнами” [Transnationalism, s.a.]. Цей термін увів в обіг письменник Рандольф Бурне на самому початку ХХ століття. Він концентрував увагу на осмисленні стосунків між культурами. Зверну особливу увагу на той момент, що автор вирізнив культуру як основний суб'єкт, завдяки якому з'являється нове утворення й яким це нове утворення (тепер уже транснаціональний простір) заповнюється. Тобто слід зробити спеціальний наголос на первинному значенні терміна, оскільки сьогодні (й така ситуація зберігалася впродовж тривалого часу) представники соціогуманітарних наук свій інтерес у трактуванні феномену “транснаціоналізм” зсувають у бік наповнення його економічним змістом [Transnationalism, s.a.]. Я у своїх працях, щоб показати важливість як економічної, так і культурної складової для розуміння поняття “транснаціоналізм” і похідних від нього термінів для адекватного розуміння, вживаю терміни “економічний транснаціоналізм” та “культурний транснаціоналізм”. Перший стосується економічного процесу, який передбачає глобальну реорганізацію продуктивних процесів, коли різні стадії виготовлення будь-якого продукту можуть мати місце у різних країнах з метою мінімізації витрат (коштів); другий термін стосується ідеології (руху) у плані важливості для сучасного розвитку транскордонних зв'язків у царині культури, необхідності інтенсифікації обмінів та міжкультурного діалогу [Євтух, 2012: с. 307]. Зауважу, що у подальших розмірковуваннях про сутність ТНСП досить продуктивно виявляється ідея про “простори транснаціональності”, висунута у науковій монографії “Транснаціональні простори” П.Джексоном, Ф.Крагом та К.Дваєром [Jackson, 2004: р. 1].

Аналіз наукової літератури, предметом якої головню чи дотично виступає транснаціоналізм і побудований на його концепціях транснаціональний соціальний простір, чітко вказує на їх пов'язаність із трьома такими феноме-

нами: етнічні спільноти, міграції, діаспори. На мою думку, останні є релевантними індикаторами транснаціонального соціального простору й тими соціальними одиницями, які визначають його зміст. Відправною точкою для з'ясування сутності поняття “транснаціональний соціальний простір” є розуміння більш вузького поняття — “соціальний простір”. П.Бурдье, Г.Зиммель, П.Сорокін у своїх працях подають досить чітко окреслене визначення цього феномену і вказують на компоненти, які його наповнюють. Зокрема, П.Бурдье наголошує, що соціальний простір — це абстрактний простір; він складається з підпросторів, або полів (економічного, інтелектуального тощо); його структура визначається нерівномірним розподілом окремих видів капіталу [Бурдье, 1993: с. 40]; П.Сорокін звертає увагу на те, що в соціальному просторі суб'єкти можуть розміщатися як на далекій відстані один від другого, так і один поряд з іншим [Сорокін, 1992: с. 297]; а Г.Зиммель розглядає соціальний простір як певну систему місць [Зиммель, 1996: с. 525]. У працях класиків соціології, зокрема соціології простору та їхніх послідовників (Р.Алена, К.Левіна, А.Лефевра, А.Шюца) знаходимо також інші характеристики соціального простору. Однак тут я обмежусь цими короткими констатаціями, одночасно нагадавши, що роботи таких українських соціологів, як С.Літвінов, Л.Малес, О.Стегній, містять чимало продуктивних ідей, котрі можуть бути використані в уточненні змісту транснаціонального соціального простору.

Оскільки проблема специфіки соціального простору, а в ширшому контексті — транснаціонального соціального простору досить жваво дискутується у зарубіжній соціологічній літературі, передусім у працях німецького соціолога Л.Приса, одного з найбільш знаних фахівців у цій галузі [Pries, 2001, 2005, 2006], то нам, досліджуючи функціонування феномену етнічності у цьому просторі, варто спинитися на деяких моментах його теоретичних розмірковувань, першою чергою, тих, що мають методологічне значення. Соціальний простір у вченого — це географічний простір, що покриває певну територію, у межах якої здійснюються соціальні практики повсякденного життя, в якому в певному просторовому порядку розміщені артефакти й символічні системи, соціальні інституції, котрі структурують людське життя [Pries, 2005: р. 6]. За Л.Присом, кожен соціальний простір (“територіальний” чи “локальний”) “окупує” чітко визначений (один) специфічний географічний простір [Pries, 2005: р. 7]. Вибудовуючи такий підхід, за яким географічний простір і соціальний простір “вмонтовуються” один в одного, дослідник посилається на Альберта Айнштайна та Готтфрида Ляйбніца. З іменем першого пов'язана “контейнерна концепція” простору, оскільки саме він винайшов термін “контейнерний простір”. Згідно з цією концепцією, простір — це річ сама у собі, існує без будь-яких об'єктів, проте це емпірично реальна, однорідна, хоча й “неумебльована” одиниця. До утвердження цієї концепції соціального простору (вона відома ще під назвою “абсолютистська концепція” — простір як абсолютна одиниця з її власними характеристиками та якостями) Г.Ляйбніц говорив про те, що простір не має встановлених раз і назавжди якостей, а радше є конфігурацією матеріальних об'єктів у контексті їхньої взаємодії, вилаштованих у певному порядку [Pries, 2005: р. 7]. Ці дві концепції тривалий час змагалися між собою за пра-

во першості. Власне, це змагання стимулювало пошуки наукового компромісу, а сам перебіг соціально-історичного розвитку розширював межі взаємодії народів, культур, що, на мою думку, врешті-решт вивело дослідників на необхідність вивчення нових соціальних утворень, яким є транснаціональний соціальний простір.

До певної міри “контейнерний” підхід зберігався до недавнього часу і в інтерпретаціях націй та суспільств — тут він втілюється у концепті “національні контейнерні суспільства” [Pries, 2005: p. 8]. Згодом його почали витісняти концепції глобалізованого світу, в яких зменшувалася вага націй-держав і простору взагалі: вважалося, що глобалізація світу спричиниться до зникнення кордонів між державами, і світ якщо не стане єдиним, то принаймні втратить відчутний поділ на “національні контейнери”. Однак, незважаючи на переважні тенденції глобалізації, країни та народи прагнуть до збереження своєї самобутності, що, зокрема, виявляється в культурному розмаїтті сучасного світу [Amiri, 2010; Forrest, 2011; Hartmann, 2005; Hasmath, 2011; Morace; Toggenburg, 2005]. Польський професор Л.Корпоровіч небезпідставно стверджує, що світ не так легко піддається уніфікації, й на цьому шляху виникає чимало суперечностей: “...багато процесів стандартизації та культурної уніфікації генерують дещо парадоксальні, але, згідно з логікою їхнього перебігу, свої власні “антипроцеси”, самозаперечення та “антитенденції”, які руйнують попередні закономірності і зрештою ведуть до нового правопорядку на горизонті сучасних феноменів. Таким чином формується новий образ культурної реальності” [Korogowicz, 2000: p. 161]. А, скажімо, Дж.Фридман з процесами транснаціоналізації, етніфікації прямо пов’язує “послаблення глобальної гегемонії” [Friedman, 1998: p. 233].

Виокремлена особливість взаємодії процесів глобалізації та диверсифікації є методологічно важливим моментом, який стає релевантним і в контексті функціонування етнічності у транснаціональному соціальному просторі, змушуючи замислитися над тим, чи варто відкидати як “контейнерну концепцію”, так і “глобалізаційну концепцію” у розвитку сучасного світу. На цьому тлі актуалізується феномен інтернаціоналізації процесів і явищ (щоправда, неоднозначно, а з раціональним співвідношенням глобалізаційних і диверсифікаційних тенденцій) у зв’язку з інтенсивною взаємодією народів і культур, і це чи не найочевиднішим чином виявляється в русі етнічності у транснаціональному просторі. Тут, і особливо у контексті етнічності, варто говорити про раціональність поєднання різного роду географічних вимірів простору (локальність, регіональність, національність, супернаціональність і, нарешті, глобальність) і базових одиниць соціального аналізу (сім’я, сімейне господарювання, організації й урядові структури) [Hall, 1991].

Можна беззастережно погодитися з важливим, на мій погляд, твердженням професора Тукубського університету (Японія) Г.Кляйншмідта про те, що транснаціональний соціальний простір є надзвичайно продуктивним у вивченні явищ міжнародного життя, міжнародних відносин, феноменів суспільного розвитку, які симультанно властиві для багатьох країн світу. Цю продуктивність Г.Кляйншмідт пов’язує з тим, що ТНСП не надто міцно

прив'язаний до території та відзначається широким діапазоном застосування у науковому аналізі. Даючи характеристику транснаціональному соціальному просторові, дослідник виокремлює такі моменти: 1) ТНСП — це просторові одиниці, які сконструйовані індивідуальними акторами (або перебувають у процесі конструювання) на основі накопиченого досвіду у результаті повсякденних активностей і які часто-густо перебувають у суперечливих взаємодіях з територіями суверенних держав; 2) межі ТНСП є розмитими, мінливими й утворюваними, так би мовити, знизу; 3) одиниці ТНСП не обов'язково мають визнаватися всіма членами людської спільноти, котрі мешкають на територіях суверенних держав, чи пересуваються їх територіями; 4) для цих просторових одиниць не є необхідним формування просторової бази для досягнення колективної ідентичності чи то вибудовування ієрархії легітимованих інститутів управління суспільними процесами; 5) діапазон їх розмірів і структур різноманітний — від мікрорегіонів, які перетинають кордони суверенних держав (наприклад, Карпатський євро-регіон на Заході України та східних кордонах держав, що межують з нею), до глобальних одиниць (скажімо, Європейський Союз); 6) одиниці ТНСП з їхнім надтериторіальним характером, вічно рухливим населенням та обмеженою владою і компетенціями управлінських інститутів завжди протистоять усім елементам суверенної держави, котрі окреслені конвенціями європейської політичної теорії; 7) одиниці ТНСП виникають як наслідок різноманітного роду чинників, кроскультурних обмінів, торгівлі, міждержавних відносин на локальних рівнях, різного роду воєнних дій і, безумовно, міграцій [Kleinschmidt, s.a.].

Сьогоднішні практики міжнародного життя, котрі охоплюють явища, властиві для цілої низки країн, такі як етнічність, змушують науковців більш інтенсивно включати їх та їхні окремі вияви в орбіту свого аналізу. Ідеться, зокрема, про транснаціональні рухи, протестні акції; у результаті формуються групи транснаціональних акторів — людей, що “ідентифікують себе та свої інтереси з корпоративними структурами, що мають розбіжності з інтересами нації-держави” [Nye, 2008: p. 23]. Етнічно марковані явища найкращим чином охоплює “теорія транснаціональних рухів та акторів”, яка зародилася в першій половині 1990-х років [Friedberg, 2010: p. 214]. Положення цієї теорії дають підстави розмірковувати про те, що рухи та актори сприяють певній “транснаціоналізації” та, зрештою, “інтернаціоналізації” окремої (іншої) етнічності. Власне, вони посилюють зазначені процеси. Завдяки інтенсивним переміщенням людей, які тим чи тим чином є етнофорами, а в транснаціональному соціальному просторі — диверсифікованими (іншими) етнофорами, вони вже апіорі є явищем транснаціональним (інтернаціональним). Згадані рухи та актори, привертаючи увагу до проблем, які виникають у країні розміщення ядра їхньої етнічної спільноти й пов'язані з її дискримінацією, інтернаціоналізують цю спільноту через акцентуацію проблем. У цьому контексті виникає нове для української соціогуманітаристики поняття “транснаціональні умови”, за яких зароджується й існує те чи те явище [Teune, 2010]. Це поняття відкриває можливість вивчення явищ (надто релевантно для дослідження етнічності)

від локального (мікро) до транснаціонального рівня (макро) [McGarry, 2012: p. 119].

Останнім часом західні дослідники по-новому підходять до інтерпретації терміна “інтернаціоналізація”, який може відтворювати два способи реорганізації географічно-соціального простору, але в будь-якому разі обертається навколо формально панівної парадигми національного суспільства (національної держави, держави-нації). Запропонована згаданим вище німецьким соціологом Л.Присом модель реструктурування комбінованого географічно-соціального простору у транснаціональному його вимірі є, на мій погляд, продуктивною для відстеження в ньому динаміки етнічності й має посісти одне із чільних місць щодо дизайну дослідження. При цьому він вирізняє два аспекти реорганізації простору. Перший включає такі компоненти: 1) *інтернаціоналізація* (можливість інтенсифікації взаємозв'язків із “контейнерами”); 2) *супра(над)націоналізація* (“контейнери” можуть розширюватися завдяки включенню в них різних націй-держав); 3) *ренаціоналізація* (той чи той “контейнер” може бути зменшений або ж поділений на кілька нових); 4) *глобалізація* (просторово-соціальне функціонування національних “контейнерів” може розширюватися й охоплювати цілий світ). Другий аспект пов'язаний з *плюралокальним* ефектом: 1) *глокалізація* (комбінація в одній одиниці глобальних явищ та локальних соціальних просторів); 2) *діаспоротворення* (комбінація батьківщин як уявних націй (держав) та діаспор як їхніх сателітів); 3) *транснаціоналізація* (мережа транснаціональних локальних територій, які творять чітко визначені соціальні простори) [Pries, 2005: p. 8].

Закономірності й особливості функціонування етнічності у транснаціональному просторі в їхньому взаємозв'язку

На мою думку, той самий Л.Прис (звичайно, не в контексті даного дослідження, а у загальних теоретичних розмірковуваннях про природу транснаціонального соціального простору) подав досить ґрунтовну характеристику кожного із типів просторів, які утворюються як вислід реструктурування транснаціонального географічно-соціального простору в контексті його інтернаціоналізації, і це дає змогу з'ясувати сутність динаміки етнічності на кожному відтинку її траєкторії. Спробую запропонувати схему аналізу й, мірою можливості, визначити основні чинники, котрі впливають на стан та якість етнічності у суспільних відносинах різних країн, її сприйняття та розуміння населенням, а також її інтерпретації різними науковими школами. При цьому ми мусимо мати на увазі той факт, що транснаціональний соціальний простір і етнічність перебувають у постійному процесі взаємовпливу: перший формує деяку конфігурацію етнічності (змушує етнофорів відмовлятися від тих чи тих етнічних маркерів і набувати нових, властивих етнічностям цього простору), й певною мірою конструює контури та зміст нової (маргінальної) етнічності, дещо відмінної від ядра етнічної спільноти, яке перебуває на території країни виходу етнофорів, про яких ідеться; натомість етнічність вносить своєрідність не лише в етнокультурний контекст транснаціонального простору, а й у його соціально-еконо-

мічний вимір, передусім через практики етнічного бізнесу (етнічного підприємництва) [Baycan-Levent, s.a.; McIlwaine, s.a.; Supporting, s.a.; Waldinger, s.a.].

Базуючись на сказаному вище, спробую запропонувати структуру дослідження функціонування етнічності у транснаціональному соціальному просторі. При цьому завважу, що ці зусилля спрямовані на з'ясування сутності явища етнічності, його мінливості (динаміки) під впливом, з одного боку, процесу транснаціоналізації, а з іншого — необхідності функціонування в конкретних соціальних умовах перебування його носіїв. Така постановка питання не вичерпує можливості визначення змісту феномену етнічності, оскільки з'являються й інші чинники, зокрема психологічного кшталту, які впливають на його динаміку.

Інтернаціоналізація (бі- чи мультинаціоналізація). Її основні характеристики втілюються в тому, що відносини та взаємодії між націями (державами) вибудовуються переважно як міжнародні відносини (відносини між народами), суб'єктами яких виступають нації-держави та “контейнерні” суспільства. За таких умов стан та перспективи динаміки тієї чи тієї етнічності, на мою думку, раціонально досліджувати за такою схемою. 1) Потрібно брати до уваги той факт, що носії етнічності складаються із двох груп. а) Ті, хто, залишаючись громадянами іншої держави, котра перебуває в офіційних стосунках з державою їхнього тимчасового перебування, виконують функції, покладені на них державою або ж інститутами, що легально працюють у країні їхнього постійного проживання. Гіпотезою дослідження в цьому випадку може бути твердження про те, що їхня етнічність, залишаючись, наприклад, італійською, угорською, українською тощо, за змістом визначатиметься переважно чинниками, пов'язаними з традиціями й нормами країни походження та закономірностями формування транснаціонального соціального простору чи підпросторів (вибудованих в окремій країні, групи країн, які утворюють те чи те політичне, культурницьке, економічне об'єднання, скажімо, Центральна Європейська Ініціатива, до складу якої входить і Україна). б) Ті, хто постійно проживає у країні оселення (є громадянами цієї країни) або ж мешкає в ній упродовж тривалого часу чи прибув до країни нещодавно, але має намір стати її постійним мешканцем і отримати її громадянство. Моя гіпотеза в окресленому контексті звучатиме по-іншому: функціонування етнічності залежатиме від чинників, які передбачають інтеграцію носіїв нетитульної етнічності у суспільство проживання (mainstream); у цьому випадку на динаміку етнічності відчутно впливатимуть адаптаційні чинники. 2) Необхідно встановити характер взаємодії цих двох частин носіїв однієї етнічності за умов іншоетнічного довкілля й екстраполювати її на функціонування етнічності. 3) Безумовно, як у першому, так і в другому випадку варто враховувати настанови та приписи держави проживання та її інститутів, а також ставлення її населення до іноетнічних компонентів в етнонаціональній структурі суспільства, зокрема, йдеться про рівень толерантності й бажаності щодо допуску у свою країну вихідців із інших етнічних спільнот.

Заявлені методологічні підходи уможливають ранжування чинників за їхнім значенням і силою впливу на якість тієї чи тієї етнічності й осмислен-

ня динаміки цих чинників у перспективі. У підсумку це дасть змогу визначити серцевинний та периферійний змісти етнічності у конкретних умовах, а саме в тих, що детерміновані процесом інтернаціоналізації. Перший зазвичай залишається практично незмінним, а другий є більш чутливим до зовнішніх впливів й у певному сенсі до маргіналізації.

Супра-націоналізація. Відбувається трансформація націй-держав і національних “контейнерних” суспільств у напрямі наднаціональних (однак не повністю глобальних) утворень. Носії етнічності за цих умов обмежуються у своєму виборі її збереженням, оскільки в цьому випадку має переважати тенденція узагальнення, об’єднання представників різних націй, народів, громадян своїх держав на підставі певних ціннісних орієнтацій. Ця основа (за Є. Смолічем, “core values” [Secombe, 1999: p. 105]) на початковому етапі може бути досить широкою з перспективою її звуження на шляху просування до суто глобалізаційних соціальних систем, котрі включатимуть соціальні підсистеми (етнополітичні організми — ЕПО, держави [Етнічний довідник, 1997: с. 60]) з чітко вираженою тенденцією до звуження етнічної основи (“core ethnic values”) свого ЕПО. Як вислід формуватиметься, точніше, конструюватиметься гібридна етнічність [Holly, 2009]. Полею для маневру у збереженні й підтриманні своєї етнічності стане та частинка членів етнополітичного організму, які не надто легко піддаються глобалізації, зберігаючи древні традиції, звичаї, обряди. Оскільки останні є стійкими елементами етнічної культури, що в них зберігається ключ від культурних кодів етносів, то саме осягнення значення кодів уможливить проникнення в сутність етнокультурних підсистем у контексті глобалізованої мегасистеми й налагодить взаємодію між різними компонентами останньої. Оскільки “культурні коди визначаються як символи та системи понять, які притаманні членам конкретної культурної (або субкультурної) групи” [Hyatt, 1999: с. 23], то ключовим моментом у дослідженні динаміки етнічності в описаних вище умовах має стати пошук і коригування того, яким чином ці коди функціонують і використовуються (чи мають використовуватися) у двох напрямках: а) посилення комунікації всередині своєї спільноти (тобто посилення засад неглобалізованої частки етнічної одиниці й уповільнення процесу входження того чи того ЕПО в глобалізовану мегасистему); б) міра відкриття “шлюзів” для комунікації з довкіллям, що прискорює входження того чи того ЕПО у глобалізовану мегасистему. Безумовно, за цих обставин етнічність через своїх носіїв буде функціонувати відмінно від попередньої ситуації і ми матимемо справу з відмінним визначенням сутності поняття “етнічність” і своєрідним перезавантаженням однойменного терміна.

Ренаціоналізація. У цьому випадку відбувається зміцнення наявних територіальних кордонів або ж поділ держав, які раніше являли собою (більш-менш) гомогенні соціогеографічні “контейнерні” простори, на різні нові соціальні одиниці (утворення) чи простори. Кінець XIX — початок XX століть дали чимало прикладів виникнення таких ситуацій, скажімо, зміцнення національних кордонів, які з часом стали й кордонами наднаціональних утворень (наприклад, Польща, Румунія, Угорщина, котрі увійшли до Європейського Союзу); розпад Радянського Союзу та Югославії; новітні

процеси у контексті грузинсько-російських відносин. Поділ великого етнополітичного організму “Радянський Союз” на п’ятнадцять окремих етнополітичних організацій, які у складі однієї держави становили етносоціальні організми (ЕСО) [Бромлей, 1970], зумовив етнополітичний ренесанс титульної етнічної спільноти й етнокультурне відродження у середовищі меншинних етнічних спільнот [Євтух, 2004]. Результатом цього стали укріплення (принаймні, прагнення до цього) кордонів та атрибутів нових ЕПО і динамізації етнічностей, які перебували на їх територіях, що виявилось у пожвавленні етнокультурного життя етнічних спільнот. Етнічність набуває значення важливого детермінанта розвитку нових країн. В іншому випадку (Європейський Союз) паралельно йдуть два процеси, які я пропоную розглядати радше як два аспекти одного процесу, висуваючи таку гіпотезу: зміцнення кордонів зі східного боку належить ув’язувати з послабленням їх із західного боку, що зумовлює особливу парадоксальну ситуацію для функціонування етнічності: два, здавалося би, взаємовиключні процеси мають співіснувати й, понад те, не породжувати конфліктів. Віднайдення та обґрунтування чинників такого стану дадуть ключ до розуміння специфічності змісту і визначення терміна “етнічність” у такого роду транснаціональних просторах, якими на сьогодні є прикордонні простори [Гвоздецька, 2010].

Глобалізація становить поширення й інтенсифікацію у світовому масштабі транзакцій (дій, що виходять за межі однієї держави, одного суспільства), комунікацій, соціальних практик, символів, подій, ризиків і прав. Із цим контекстом асоціюється, на перший погляд, чітка схема аналізу. В її основі лежить прямолінійна траєкторія динаміки етнічності, сутність якої визначається всеохоплюючим узагальнювальним (певною мірою уніфікаційним) процесом, за логікою розвитку якого мають швидкими темпами втрачатися специфічні етнічні маркери, що за ними одні спільноти виокремлюються серед інших. Інтенсивні переміщення людей, цінностей, ідей тощо, нібито повністю перекривають диверсифікаційні процеси. Проте однозначність глобалізації втрачає свою чинність, коли етнополітичні організми відчувають посилений тиск, продукований в одному чи двох центрах (наприклад, з боку США на увесь світ, особливо на західну його частину; з боку Китаю — на увесь світ, особливо на східну його частину; з боку Росії — на колишні етносоціальні організми Радянського Союзу). Це виявляється у певному спротиві й намаганні втримати свою самобутність, принаймні, на етнокультурному рівні. Об’єктивність аналізу впливів глобалізаційного процесу на динаміку етнічності визначається, на моє переконання, врахуванням неоднозначності сучасного світу, в якому існують свої локальні, регіональні, національні, наднаціональні (транснаціональні) структуровані на підставі інтересів тих чи тих груп впливів підсистеми, системи, мегасистеми. Виявлення цих неоднозначностей та чинників їх існування стає, по суті, наріжним каменем у конструюванні дизайну цієї частини дослідницького проекту “Етнічність у сучасному транснаціональному соціальному просторі”. Тут вимальовується цікавий компаративістський сюжет (завважу, у середовищі солідних дослідників компаративістика вважається чи не найпродуктивнішим методом аналізу, особливо складних явищ) — пара-

метри взаємодії (не у фізичному, а у структурно-аналітичному, розумінні) *супранационалізації* та *глобалізації*. На мою думку, таке порівняння зможе допомогти дослідникові визначитися із серцевинною сутністю етнічності за умов глобалізації, передусім з її практиками, що власне дасть змогу встановити глибину зміни етнічності як маркера (хоч як це парадоксально) процесу глобалізації. Гіпотеза тут може звучати так: втрата значення низки етнічних маркерів того чи того явища за умов глобалізації спрощує визначення терміна “етнічність” і схиляє до його лаконічного оформлення в загальніших, уніфікованих рисах, властивих якщо не всім акторам процесу, то переважній більшості. Певні штрихи динаміки етнічності за умов глобалізації відтіняються при дослідженні “поведінки” етнічності у ситуації *глокалізації*, особливості якої розгляньмо, бодай коротко, нижче.

Глокалізація трактується Л.Присом як взаємодія між глобалізованими, більш-менш (помірно) делокалізованими явищами та процесами та дуже локально сконцентрованими впливами попередніх утворень. Як мені видається, саме параметри глокалізації дають можливість чи не найочевидніше простежити трансформації, які відбуваються з тією чи тією етнічністю. Ці трансформації відбуваються внаслідок тривекторної взаємодії явищ і процесів (три рівні): 1) глобалізований — помірно делокалізований; 2) глобалізований — локально сконцентрований; 3) помірно делокалізований — локально сконцентрований. Власне, це і є та схема, за якою варто вибудовувати дизайн дослідження траєкторії змін у межах глокалізації. Рух носіїв етнічності у межах визначених параметрів висвітлює рівень необхідності їх адаптації до нових умов проживання. Аксиомою у цьому випадку є те, що зміст трансформації етнічності на кожному із трьох визначених рівнів вочевидь буде різним; головним же завданням дослідника є визначення глибини цих змін й оцінка у співвіднесенні їх між собою. Така, на перший погляд, схоластика необхідна для констатації того факту, що ці зміни відбуваються, й одночасно для з’ясування міри їх ситуативності (ситуативної адаптації, необхідної за конкретних умов). У цьому контексті важливо розробити адекватну діагностику (яка на даний момент відсутня), що дасть змогу відстежити різні етапи динаміки етнічності. Ключовою деталлю у цьому процесі, на мою думку, може стати *етногравітація* — стійке тяжіння представників тієї чи тієї спільноти (або ж, в ідеалі, всієї спільноти) до певного місця, зазвичай території її первинного розміщення [Євтух, 2012: с. 109]. До речі, розмірковування у цьому напрямі спонукають і до подальших роздумів, пов’язаних з тяглістю етнічної інформації, етнокультурних традицій у поколінному та просторовому вимірах, зокрема зумовлених локальними, регіональними, національними, континентальними, транснаціональними закономірностями й особливостями та взаємозв’язками у розвитку сучасного світу.

Діаспора–інтернаціоналізація, що позначається спільним соціальним простором, який поширюється на різні географічні терени й долає кордони цивілізацій та націй і який постає в уяві у зв’язку з посиленнями на “батьківщину”. Попередні практичні спостереження й наукові напрацювання [Володимир Борисович Євтух, 2010: с. 58–87] підштовхують мене до висновку (хоча не буду стверджувати, що він є універсальним) про те, що діас-

пори являють собою ідеальний матеріал для дослідження динаміки тієї чи тієї етнічності. Глобалізація явища не позбавляє його етнокультурної самобутності; діаспора сьогодні — це багатогранний соціокультурний феномен [Чернова, 2007]. Однак вона чутлива до змін, детермінованих перебуванням в іноетнічному довікллі з досить вираженим прагненням збереження своєї самобутності [Vaubock, 2010: p. 35–51]. Зважаючи на такі обставини, передусім на те, що діаспори можуть бути як локальними, так і глобальними, їхню етнічність слід розглядати за парадигмою “локальність–глобальність”, акцентуючи увагу на моментах, пов’язаних із трансформацією суто іммігрантських діаспоральних утворень в етнічні спільноти країни проживання та віртуалізацією існування їх у певних територіальних межах [Bruneau, 2010; Ong, 2003].

Транснаціоналізація. Плюралістичні локальні та транснаціональні соціальні відносини, мережі та практики, котрі поширюються на традиційні “контейнерні” простори та національні суспільства та поміж ними. Відразу маю констатувати, що транснаціоналізацію у різних її аспектах і виявах західні дослідники пов’язують з міжнародними міграціями [Dahinden, 2010; Kivisto, 2003; McIlwaine, 2012; Muller-Mahn, 2005; Rouse, 2002; Synopsis, 2003; Ђчок, 2006; Van Hear, 2010; Weiss, 2005]. Логічно, що транснаціональний соціальний простір розглядається у тісній взаємодії з міграціями, оскільки саме мігранти, котрі як вихідці з тієї чи тієї етнічної спільноти, тієї чи тієї країни є етнофорами, великою мірою визначають функціонування етнічності в цьому просторі. За твердженнями європейських дослідників, з якими можна цілком погодитися, саме завдяки мігрантам відбувається переміщення етнічності з одного “контейнерного” суспільства в інші суспільства; власне, одна етнічність проникає в кілька суспільств, взаємодіє з етнічностями, які існують у цих суспільствах, і таким чином твориться транснаціональна етнічність. Вибудовуючи дизайн дослідження динаміки етнічності в ТНСП, важливо брати до уваги той факт, що сьогодні міграції — це не механічне переміщення людей між місцинами проживання, а комплексне явище, реалізоване внаслідок рухів між соціальними, економічними [Ђчок, 2006: p. 1], культурними й політичними сферами глобального світу, завдяки тому, що мігранти є носіями різноманітних соціальних, економічних, культурних, політичних ідей і поглядів. Нова риса сучасних мігрантів — це те, що вони не поривають зв’язків зі своєю етнічною батьківщиною, а прагнуть підтримувати та зміцнювати ці зв’язки. Тому, досліджуючи “поведінку” їхньої етнічності у нових умовах, слід вивчати не лише переміщення їх з одного місця в інше, з одного довіклля в інше, з однієї мережі соціальних відносин в іншу (на чому концентрувалася увага дослідників попередніх періодів) [Rouse, 2002: p. 157–171], а й їхні стосунки із “землею батьків” [Wimmer, 2007]. Такий “симбіоз” лежить в основі творення спільнот, котрі не залишаються у межах конкретних національних “контейнерів”, а поширюються понад їхніми кордонами [Xavier, 2002: p. 20]. Такий стан англійський дослідник Р. Роуз називає “транснаціональним емігрантським циклом” [Rouse, 2002: p. 162], а представники соціальної антропології твердять про появу нової галузі — “антропології транснаціональної міграції” як процесу, в перебігу якого мігранти синхронно вибудовують і

підтримують багатопарові соціальні відносини, що поєднують суспільства їхнього походження і нинішнього проживання [Їџок, 2006: р. 2]. У цьому контексті важливо підкреслити кілька моментів, які посилюють роль міграції (тепер уже транснаціональної): 1) стрімкий розвиток транспорту й комунікаційних технологій зв'язує сьогодні людей набагато швидше й ефективніше, ніж раніше; 2) за умов надзвичайно стрімкого поширення Інтернету, сателітних радіо й телемовлення національні кордони втрачають свою колишню значущість; 3) з появою транснаціонального соціального простору послаблюються зв'язки між соціальними й географічними просторами.

Методологічне наповнення (освоєння) дослідницького проекту

Власне, тут ідеться про три речі: 1) джерельно-статистична база та на-працювання дослідників у двох царинах — у царині етнічності та в царині простору, зокрема транснаціонального соціального. При цьому варто мати на увазі й інші вияви простору, у межі яких унаслідок своєї багатогранності потрапляє феномен етнічності: географічний простір, політичний простір, лінгвістичний простір, культурний простір тощо; 2) формулювання гіпотез та операціоналізація термінів; 3) методи здобуття адекватних результатів (доведення, спростування висунутих гіпотез, формулювання нових гіпотез). Оскільки і етнічність, і простір є категоріями соціології, то важливо пам'ятати, що в соціології категорії — “це межі установок теоретичного мислення й дослідницьких термінів, які проведені з метою отримання причинних пояснень і презентації загальнонаукових релевантних результатів дослідження” [Ольховиков, 2004: с. 11]. У цьому контексті вибір методів набуває особливого значення: вони або приведуть до адекватних результатів, або спричинять появу низки нових дослідницьких проблем.

Джерельно-статистична база дослідження у нашому випадку має відігравати особливу роль — це не тільки пошук та аналіз відповідного фактологічного матеріалу (статистики й даних), окреслення місця заявленої проблеми у соціогуманітарному дискурсі та оцінка наукового доробку попередників для формулювання завдань проекту, а й насамперед відтворення процесу динаміки проблеми, котра визначається такими моментами: 1) значний ступінь впливу етнічного чинника на суспільний розвиток країн сучасного світу; 2) активна (подеколи — агресивна) роль цього чинника у взаємодії між спільнотами в межах одного етнополітичного організму, поза його межами, між різними ЕПО, регіональними та мегасистемами, до складу яких входить кілька ЕПО; 3) динамізація процесів обмінів людьми (етнофорами) та ідеями, часто-густо етнічно маркованими; 4) переміщення величезних мас людей з одних територій на інші й завоювання простору для своєї етнічності: за сучасних умов це відбувається не у формі витіснення з територій постійного проживання попередніх етнофорів, що мало місце у колоніальні часи й під час загарбницьких воєн, а радше через вплив на реструктуризацію міжетнічних, міжкультурних відносин і на темпоритми життєгосподарської діяльності — забарвлення їх новою етнічністю.

Оскільки динаміка етнічного складна й мінлива, що, зрештою, визначається складністю самого феномену етнічності, то ми мусимо *ретельно формулювати гіпотези*. Етнічність аналізується у просторовому вимірі, а саме у транснаціональному соціальному просторі, котрий сам по собі не завжди є усталеною одиницею, будучи радше рухливим. Попередньо для даного дослідницького проекту можна запропонувати три, на мій погляд, визначальні гіпотези: 1) чинники, які впливають на динаміку етнічності, ранжуються таким чином — соціально-економічні, психолого-поведінкові, етнокультурні; 2) етнічність у транснаціональному соціальному просторі переважно конструюється, а сам процес конструювання й практики є контекстуально зумовленими; 3) соціальні мережі [Faist, 2004; Ryan, 2010], які вибудовуються на етнічній основі, створюють особливо рухливий різновид простору — етнічний [Regalsky, 2008], котрий стає складовою ТНСП (як і деяких інших різновидів простору) [Kemenyfi, 2001]. Безумовно, у процесі реалізації дослідницького проекту можуть з'являтися й інші гіпотези, пов'язані з особливістю функціонування етнічності у різних частинах транснаціонального соціального простору, скажімо, при з'ясуванні параметрів, закономірностей та особливостей взаємодії соціального й етнічного.

Щодо *релевантних методів*, то їх пошук доводиться вести, я би сказав, у хитросплетінні термінологічних конструктів та їхніх фантомів. До такого висновку схиляє виявлення численних словосполучень, котрі часто-густо стосуються одного і того самого феномену, використовуються для опису однієї й тієї самої функції етнічності у транснаціональному соціальному просторі, але вибудовуються на методологічних структуротвірних компонентах різного порядку. Маю на увазі передусім невизначеність меж функціональних можливостей певних термінів (слів, словосполучень), що ускладнює їх застосування в дослідженні для отримання адекватного результату. У згаданому вище й у доданому до статті списках наукової літератури мною, зокрема, виявлено такі терміни, незрідка використовувані як синоніми: підхід, теорія, концепція, модель, перспектива, парадигма, шкала, метод тощо (наприклад: підхід = перспектива, теорія = концепція, парадигма = модель). У даному дослідженні я не ставлю за мету проаналізувати їхній зміст і показати методологічну “заангажованість” їх і те, як вони працюють у полі дослідницького проекту. Цьому варто присвятити окрему розвідку. Наразі завважу кілька головних, на мій погляд, моментів: 1) пошуки варто здійснювати починаючи з визначення перспективи, найбільш узагальненої платформи вивчення феномену, що уможливує його цілісне бачення, або з його визначальних складових (наприклад, *економічна перспектива, культурна перспектива, контекстуальна перспектива, соціально-конструктивістська перспектива, перспектива розвитку*); 2) наступним рівнем є визначення параметрів структурованого співвідношення і взаємодії “підходу — теорії — концепції” (наприклад, *культурницький підхід, “теорія плавильного казана”, “контейнерна” концепція соціального простору*); 3) далі слід з'ясувати функціональні можливості підходів, теорій, концепцій у просторі обраної перспективи; 4) завершальною фазою цього пошукового циклу є обґрунтування конкретних методів і моделей (зазначмо, що в за-

хідній соціологічній літературі “модель” визначається не лише як вироблений дослідником конструкт, а й як метод дослідження). Серед них — *метод мультикритерійного аналізу, метод просторово-часового аналізу соціально-го явища (етнічності, простору), модель структурного вирівнювання, дуалістична модель* тощо. Що ж до парадигм (*класична, неомарксистська, функціоналізм, символічний інтераціоналізм, соціобіологічна, раціонального вибору, еліт, неовеберіанізм, антифундаменталізм* [Malešević, 2004: p. 7]), тривалий час застосовуваних дослідниками, то сучасний стан вивчення етнічності у транснаціональному просторі дає змогу обрати серед них найбільш продуктивні для застосування їх у контексті конструювання методологічної схеми дослідження проблеми.

Джерела

- Арутюнов С.А.* Народы и культуры. Развитие и взаимодействие / Арутюнов С.А. — М. : Наука, 1989. — 247 с.
- Бромлей Ю.В.* Этнос и этносоциальный организм / Ю.В. Бромлей // Вестник Академии Наук СССР. — 1970. — № 8. — С. 48–54.
- Бурдые П.* Социология политики / Бурдые Пьер ; пер. с франц. ; [сост. и общ. ред. Н.А. Шматко]. — М. : Socio-Logos, 1993. — 333 с.
- Гвоздецька Б.* Особливості ідентичностей мешканців пограниччя Карпатського регіону (на прикладі Львівської та Івано-Франківської областей) / Б. Гвоздецька // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент : зб. наук. пр. ; вип. 4. — К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2010. — С. 63–74.
- Гнатюк О.* Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність / Ольга Гнатюк. — К. : Критика, 2005. — 528 с.
- Етнічний довідник. Поняття та терміни : у 3 ч. — К. : ЕРІДС, 1997. — 141 с.
- Євтух В.Б.* Біобібліографічне видання / В.Б.Євтух. — К. : Академвидав, 2010. — 456 с.
- Євтух В.Б.* Етнічність : енциклоп. довідник / Євтух В.Б. — К. : Фенікс, 2012. — 396 с.
- Євтух В.Б.* Етнополітичний ренесанс в Україні: поняття, структура, наслідки / В.Б. Євтух // Київський національний університет імені Тараса Шевченка ; Факультет соціології та психології ; Ін-т журналістики : наукові записки ; т. 5. — К. : КПВД Педагогіка, 2004. — С. 1–15.
- Євтух В.Б.* Етносоціологія: довідник / Євтух В.Б. — К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. — 205 с.
- Євтух В.* Етнічність : глосарій / Євтух В. — К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. — 170 с.
- Зиммель Г.* Как возможно общество? / Г. Зиммель // Избранное: Т. 2 : Созерцание жизни. — М., 1996. — С. 509–526.
- Нагорна Л.* Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань / Нагорна Л. — К. : ППіЕНД, 2011. — 272 с.
- Низамова Л.Р.* Сложносоставная концепция современной этничности: пределы и возможности теоретического синтеза / Л.Р. Низамова // Журнал социологии и социальной антропологии. — 2009. — Т. 13, № 1. — С. 34–51.
- Ольховиков К.М.* Категории социологии: образ мышления и словарь исследования / К.М. Ольховиков, Г.П. Орлов // Социологические исследования. — 2004. — № 2. — С. 3–12.

- Савенкова Л.* Євтух у інформаційно-комунікаційному просторі: наукові та політико-громадські активності / Л. Савенкова, В. Крячко (укл.). — К., 2012. — 248 с.
- Сорокин П.А.* Человек. Цивилизация. Общество / П.А. Сорокин. — М., 1992.
- Чернова К.О.* Українська діаспора як соціокультурна система / Чернова К.О. — К. : ДАКККиМ, 2007. — 347 с.
- Ajtony Zs.* Ethnicity in interaction: The state-of-the-art / Zs. Ajtony // Acta Universitatis Sapientiae. Philologica. — 2010. — Vol., № 2. — P. 212–228.
- Amelina A.* Searching for an appropriate research strategy on transnational migration: The logic of multi-sited research and the advantage of the cultural interferences approach / A. Amelina // Forum: Qualitative Social Research. — 2010. — Vol. 11, № 1. — P. 1–15.
- Amiri S.R.S.* Ethnic diversity management based on social capital theories / S.R.S. Amiri, E. Kavously // European Journal of Social Sciences. — 2010. — Vol. 12, № 3. — P. 387–396.
- Aspinall P.J.* The future of ethnicity classifications / P.J. Aspinall // Journal of Ethnic and Migration Studies. — 2009. — Vol. 35, № 9. — P. 1417–1435.
- Bauboek R.* Diaspora and transnationalism. Concepts, theories and methods / R. Bauboek, T. Faist (eds.). — Amsterdam : Amsterdam University Press, 2010. — 352 p.
- Baycan-Levent T.* Migrant entrepreneurship in a diverse Europe: In search of sustainable development [Electronic resource] / T. Baycan-Levent, P. Nijkamp. — Mode of access : dare.uvu.vu.nl/bitstream/handle/1871/15386/20070014.pdf?sequence=5. (s.a.)
- Boyd R.* The evolution of ethnic markers [Electronic resources] / R. Boyd, P.J. Richerson. — Mode of access : www.sscnet.ucla.edu/.../BoydRichersonCultAnth87EvolutionOfEthnicMarkers.pdf. (s.a.)
- Bruneau M.* Diasporas, transnational spaces and communities // Diaspora and transnationalism. Concepts, theories and methods / M. Bruneau ; Rainer Bauboek, Thomas Faist (eds.). — Amsterdam : Amsterdam University Press, 2010. — P. 35–50.
- Carter B.* Not thinking ethnicity: A critique of the ethnicity paradigm in an over-ethnicised sociology / B. Carter, S. Fenton // Journal of the Theory of Social Behaviour. — 2009. — Vol. 40. — Issue 1. — P. 1–18.
- Dahinden J.* The dynamics of migrants' transnational formations: Between mobility and locality / J. Dahinden // Diaspora and transnationalism. Concepts, theories and methods / Rainer Bauboek, Thomas Faist (eds.). — Amsterdam : Amsterdam University Press, 2010. — P. 51–72.
- Esparza D.* National identity and the Other: imaging of EU from the Czech Lands / D. Esparza // Nationalities Papers. — 2010. — Vol. 38, № 3. — P. 413–436.
- Ethnic markers [Electronic resources]. — Mode of access : http://sociology.about.com/od/E_Index/g/Ethnic-Marker.htm. (s.a.)
- Faist T.* Transnational social spaces: Agents, networks and institutions / T. Faist, E. Oezveren. — UK/USA : Ashgate Publishing Ltd., 2004. — 237 p.
- Florea I.A.* Symbolic ethnic borders in the virtual space / Florea I.A. — Frankfurt Oder, April 2005. — 17 p.
- Forrest J.* Attitudes to diversity: new perspectives on ethnic geography of Brisbane, Australia / J. Forrest, K. Dunn // Australian Geographer. — 2011. — Vol. 42, № 4. — P. 435–453.
- Friedman J.* Transnationalization, socio-political disorder and ethnification as expressions of declining global hegemony / J. Friedman // International Political Science Review. — 1998. — Vol. 19, № 3. — P. 233–250.
- Hall S.* The local and the global: Globalization and ethnicity / S. Hall // Globalization and the world system. — London : Macmillan, 1991. — 77 p.
- Hartmann D.* Dealing with diversity: Mapping multiculturalism in sociological terms / D. Hartmann, J. Gerteis // Sociological Theory. — 2005. — Vol. 23, № 2. — P. 218–240.

Hasmath R. Managing ethnic diversity. Meaning and practices from an international perspective / Hasmath Reza (ed.). — Surrey : Ashgate, 2011. — 243 p.

Holly T.H. National identity: Civic, ethnic, hybrid and atomized individuals / T.H. Holly // *Europe-Asia Studies*. — 2009. — Vol. 61, № 1. — P. 1–28.

Hyatt J. Cultural codes — who holds the key? The concept and conduct of evaluation in Central and Eastern Europe / J. Hyatt, H. Simon // *Evaluation*. — 1999. — Vol. 5, № 1. — P. 23–41.

Identity markers: Race, ethnicity & gender // *Sociology* 101. — Series 6. — P. 1–9.

Jackson P. Transnational spaces / P. Jackson (ed.). — London : Routledge, 2004. — 208 p.

Kemenyfi R. The notion of ethnic space / R. Kemenyfi // *Acta Universitatis Sapientie, Philologica*. — 2011. — Vol. 3, № 2. — P. 123–133.

Kivisto P. Social spaces, transnational immigrant communities and the politics of incorporation / P. Kivisto // *Ethnicities*. — 2003. — Vol. 3, № 1. — P. 5–28.

Kleinschmidt H. Migration and the making of transnational social spaces [Electronic resources] / H. Kleinschmidt. — Mode of access : spatialaesthetics.unimelb.edu.au/.../Kleinschmidt_-_Migration_and_the_Making_of_Transnational_Social_Spaces.pdf. (s.a.)

Korporowicz L. Interactive personality as a challenge in a world of interacting cultures / L. Korporowicz // *Florian Znaniecki's Sociological Theory and the challenges of 21st Century*. — N. Y. : Peter Lang, 2000. — P. 161–167.

Korporowicz L. Jagiellonian Cultural Studies. Preface / L. Korporowicz // *Politeja*. — 2012. — 20/1. — P. 7–23.

Leung L. Virtual ethnicity: race, resistance and the world wide web / Leung L. — Aldershot : Ashgate, 2005. — 196 p.

Malesevic S. Ethnicity in time and space: A conceptual analysis / S. Malesevic // *Critical Sociology*. — 2011. — Vol. 37, № 1. — P. 67–82.

Malesevic S. The sociology of ethnicity / Malesevic S. — London : SAGE, 2004. — 208 p.

Mateos P. Uncertainty in the analysis of ethnicity classifications: Issues of extent and aggregation of ethnic groups / P. Mateos, A. Singleton, P. Longley // *Journal of Ethnic and Migration Studies*. — 2009. — Vol. 35, № 9. — P. 1437–1460.

McGarry A. The transnational condition: Protest dynamics in an entangled Europe / McGarry A. ; Teune Simon (ed.). — New York ; Oxford : Berghahn, 2010. — 233 p.

McIlwaine C. Constructing transnational social spaces among Latin American migrants in Europe: Perspectives from UK / C. McIlwaine // *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*. — 2012. — № 5. — P. 289–304.

Morace C. How can diversity lead to richer unity? Developing intercultural competences through “integrity” [Electronic resource] / C. Morace, A. Gourves. — Mode of access : www.sefi.be/wp-content/papers2010/abstracts/266.pdf. (2010)

Muller-Mahn D. Transnational spaces and migrant networks: A case study of Egyptians in Paris [Electronic resource] / D. Muller-Mahn. — Mode of access : www.giga-hamburg.de/openaccess/nordsuedaktuell/2005_1/giga_nsa_2005_1_M?llermahn.pg#f. (2005)

Nazroo J.Y. Ethnicity, class and health / J.Y. Nazroo. — London : Policies Studies Institute, 2001. — XVI, 196 p.

Niehus W. Virtual commuters? The American transnational exchange [Electronic resource] / W. Niehus // *Current Objectives of Postgraduate American Studies*. — 2006. — Vol. 7. — Mode of access : copas.uni-regensburg.de/article/view/90/114.

Nye J.S. Transnational relations and world politics: An introduction / J.S. Nye, R.O. Keohane // *The Transnational Studies Reader* / Ed. Khadram Sanjeev, Levitt Peggy. — N. Y. : Routledge, 2008. — P. 23–35.

Ong A. Cyberpublics and diaspora politics among transnational Chinese / A. Ong // *Intervention*. — 2003. — Vol. 5, № 1. — P. 82–100.

Parker D. New ethnicities and the internet. Belonging and the negotiation of difference in multicultural Britain / D. Parker, M. Song // *Cultural Studies*. — 2009. — Vol. 23. — P. 583–604.

Pieterse J.N. Social capital and migration. Beyond ethnic economies / J.N. Pieterse // *Ethnicities*. — 2003. — Vol. 3, № 1. — P. 5–34.

Pries L. New transnational social spaces: International migration and transnational companies in the early twenty-first century / L. Pries. — Routledge : Taylor and Francis, 2001. — 224 p.

Pries L. Transnational migration as a chance for spanning the North-South-gap? / L. Pries // *Quartal*. — 2005. — P. 6–18.

Pries L. Transnational migration: New challenges for nation states and new opportunities for regional and global development [Electronic resource] / L. Pries // *Repts & Analysis*. — 2006. — № 1. — 21 p. — Mode of access : csm.org.pl/fileadmin/files/Biblioteka_csm/Raporty_i_analizy/2006/LudgerPries_Transnational_Migration_NewChallenges_for.Pdf.

Regalsky P. Fluid modern ethnic spaces: contesting the spatial ordering of the State in Bolivia / P. Regalsky // *Area*. — 2008. — Vol. 40. — Issue 1. — P. 34–44.

Rouse R. Mexican migration and the social space of postmodernism / R. Rouse // *The Anthropology of Globalization*. — Oxford : Blackwell, 2002. — P. 157–171.

Ryan L. Becoming Polish in London: negotiating ethnicity through migration / L. Ryan // *Social Identities*. — 2010. — Vol. 16, № 3. — P. 359–376.

Siapera E. Minority activism on the web: between deliberative democracy and multiculturalism / E. Sapiera // *Journal of Ethnic and Migration Studies*. — 2005. — Vol. 31, № 3. — P. 499–519.

Siapera E. Multiculturalism online: the internet and the dilemmas of multiculturalism politics / E. Sapiera // *European Journal of Cultural Studies*. — 2006. — Vol. 9, № 1. — P. 2–24.

Secombe M. Smolicz on education and culture / M. Secombe, J. Zajda. — Albert Park : James Nicolas Publishers Pty Ltd, 1999. — 319 p.

Supporting entrepreneurial diversity in Europe — Ethnic minority entrepreneurship / Migrant entrepreneurship. Conclusions and recommendations of the European Commission's Network "Ethnic Minority Business". — Brussels: ENTRE. E. 1./TJ D (2008), 2008. — 17 p.

Synopsis: Transnational communities. An ESRC research programme. — Swindon : ESRC, 2003. — 57 p.

Tannen D. Ethnic style in male-female conversation // *Language and social identity* / D. Tannen ; Gumperz John (ed.). — Cambridge : Cambridge University Press, 1982. — P. 217–231.

Teune S. The transnational condition: Protest dynamics in an entangled Europe / S. Teune (ed.). — New York ; Oxford : Berghahn, 2010. — 233 p.

Toggenburg G. Who is managing ethnic and cultural diversity in the European condominium? The moments of entry, integration and preservation / G. Toggenburg // *Journal of Common Market Studies*. — 2005. — Vol. 43, № 1. — P. 717–738.

Transnationalism [Electronic resource] // *Wikipedia, the free encyclopedia*. — Mode of access : <http://en.wikipedia.org/wiki/Transnationalism>. (s.a.)

Üçok M. Transnational consumption practices for social mobility: A study of Turkish immigrants in Denmark / M. Üçok // *AMID Working Papers*. — 2006. — Series 58. — 19 p.

Van Hear N. Theories of migration and social change / N. Van Hear // *Journal of Ethnic and Migration Studies*. — 2010. — Vol. 36, № 10. — P. 1531–1536.

Waldinger R. Ethnic Entrepreneurs. Immigrant business in industrial societies / Waldinger R., Aldrich H., Ward R. — SAGE Publications, 1990. — 226 p.

Ward C. Acculturation and adaptation revisited / C. Ward, A. Rana-Deuba // *Journal of Cross-Cultural Psychology*. — 1999. — Vol. 30, № 4. — P. 422–442.

Weiss A. The transnationalization of social inequality: Conceptualizing social position on a world scale / A. Weiss // *Current Sociology*. — 2005. — Vol. 52, № 4. — P. 707–728.

Wimmer A. How (not) to think about ethnicity in immigrant societies. Toward a boundary-making perspective / A. Wimmer // *Concepts and Methods in Migration Research. Conference Reader*. — Berlin: Study Group : Cultural Capital during Migration, 2007. — P. 7–38.

Xavier I. A world of motion / I. Xavier, R. Ronaldo // *The Anthropology of Globalization*. — Oxford : Blackwell, 2002. — P. 1–34.